

Pewność sytuacji jednostki w demokratycznym państwie prawnym

Abstrakt

Kluczową kwestią dla standardu bezpieczeństwa prawnego jednostki w państwie jest pewność jej sytuacji prawnej, co oznacza dla organów władz publicznych działających w warunkach zasady trójpodziału władzy obowiązek powstrzymania się od rozszerzania zakresu swojej władzy i instrumentalizacji prawa. Szacunek państwa do obywateli stanowi jedną z aksjologicznych podstaw demokratycznego państwa prawnego, czego konsekwencją jest faktyczne działanie instrumentów konsultacyjnych, partycypacyjnych i konsensualnych – w tym mediacji, w procesach stanowienia i stosowania prawa. W modelu prawidłowego standardu bezpieczeństwa prawnego (pewności sytuacji) jednostki w państwie obok zasadniczych cech modelu demokratycznego państwa prawnego wyróżnić należy takie elementy, jak: materialne i formalne gwarancje pluralizmu społecznego i gospodarczego oraz prawne gwarancje dla stabilności sytuacji prawnej obywateli w wymiarze ekonomicznym oraz normatywne i faktyczne instrumenty umożliwiające odseparowanie sfery wykonawczej i wymiaru sprawiedliwości od wpływów politycznych.

Słowa kluczowe

demokratyczne państwo prawne, bezpieczeństwo prawne, partycypacja, władza.

1. Ludzie ludziom

Ustrojowa zasada demokratycznego państwa prawnego – ze stanowiącymi o jego istocie formalnymi i materialnymi elementami dotyczącymi organizacji systemu państwa, dopuszczalnych podstaw działania organów państwa i standardów podległości prawu, a także standardów relacji między organami władz publicznych a społeczeństwem – może być pojmowana także jako swoisty stan umysłu czy też postawa. Stan, który ze strony jednostek będących adresatami działań organów władz publicznych wyznacza uzasadnione oczekiwania wobec postępowania tych organów i treści prawa stanowionego w państwie. Natomiast jeżeli chodzi o stan umysłu osób piastujących funkcje w państwie, oznacza akceptowanie aksjologicznych podstaw demokratycznego państwa prawnego i motywację do postępowania zgodnie z tymi standardami w trakcie działań prawotwórczych, wykonawczych i dotyczących kontroli takich działań. Przede wszystkim zaś oznacza podejmowanie działań w ryzach roli wyznaczonej zasadą trójpodziału władz, co w konsekwencji oznacza obowiązek powstrzymania się od rozszerzania zakresu swojej władzy i instrumentalizacji prawa.

Jedną z najistotniejszych podstaw aksjologicznych demokratycznego państwa prawnego – pierwotną wobec innych – jest szacunek, jaki państwo i jego organy powinny żywić

dla jednostki. Jedną z oznak szacunku jest podejmowanie dyskursu i wypracowywanie ustaleń akceptowalnych w danych warunkach społecznych i ekonomicznych, a nie narzucanie określonych rozwiązań w istotnych życiowo kwestiach dotyczących interesów jednostek lub określonej wizji spraw istotnych społecznie. To bariera przed autorytaryzmem, o której pisał także J. Wróblewski, którego zdaniem w demokratycznym państwie prawnym chodzi generalnie o demokratyczny sposób rozstrzygania konfliktów w społeczeństwie przez dyskurs i dialog, a nie przez decyzje *ex autoritate*¹. Konflikty te mogą dotyczyć aksjologicznych i prakseologicznych uwarunkowań stanowienia i stosowania prawa. Mogą także dotyczyć tego, co z prawem nie ma bezpośredniego związku, ale z relacjami ludzi „po dwóch stronach biurka” już tak, czego dotyczyć może spostrzeżenie profesora Adama Błasia, który pisze, że sfera realizowania przez obywatela względem administracji publicznej jego praw podmiotowych nie powinna być postrzegana jako sfera faktycznej gry, walki, ryzyka, niepewności i nieprzewidywalności. Autor pisze dalej, że rolą obywatela w demokratycznym państwie prawnym nie jest uczestniczenie w grze o prawa podmiotowe, o zakres i sposób ich realizowania przez państwo i jego administrację. Jeżeli w jakichś okolicznościach organy administracyjne narzucają obywatelowi rolę gracza, w tzw. grze o prawa podmiotowe, jest to dowód, że błędnie interpretują swe służebne funkcje spełniane wobec obywateli. Administracja, zdaniem Autora, zawsze powinna nieść pewność, jakąś minimalną stałość, przewidywalność i ciągłość².

Państwo to wspólnota, która nie może jednak oznaczać uniformizacji jednostek. Wymuszona władczo uniformizacja poglądów – choćby tylko głoszonych publicznie i oficjalnie – statusu społecznego i jego zewnętrznych artefaktów oraz sytuacji materialnej oznacza rządy autorytarne. Model autorytarny jest zaś przeciwieństwem modelu demokratycznego państwa prawnego. Jednostka w państwie odpowiadającym modelowi autorytarnemu nie korzysta z prawnych gwarancji swojej obecnej lub zamierzonej w przyszłości pozycji. Nie ma tam mowy o szacunku władzy dla jednostki – jest ona „zarządzana i zagospodarowywana” w sposób niweczający jej podmiotowość.

2. Zaufanie

Pewność sytuacji jednostki w państwie należy rozpatrywać w kontekście zaufania traktowanego jako istotna wartość relacji między jednostką a państwem. O tym, że jest to poza dyskusją, pisał m.in. M. Wyrzykowski, który dostrzegął tu także istotne znacze-

¹ J. Wróblewski, *Z zagadnień pojęcia i ideologii demokratycznego państwa prawnego (analiza teoretyczna)*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 6, s. 15.

² A. Błaś, *Współczesne problemy prawa administracyjnego i nauki administracji*, [w:] J. Supernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław 2009, s. 48.

nie partycypacji. Zdaniem autora państwo demokratyczne jest zbudowane na zaufaniu własnego społeczeństwa i na jego postawie współdecydowania o sprawach publicznych. Państwo prawne jest zbudowane na zaufaniu do prawa, do jego zdolności ograniczania, rozdzielania i racjonalizacji władzy państwowej oraz jego zdolności do ochrony jednostki przed nadużyciami władzy³. Wykluczenie obawy, strachu obywatela przed samowolą władz jest właśnie rolą prawa i obowiązkiem wykonujących je organów. To przesądza o tym, czy państwo rzeczywiście jest demokratyczne i prawne oraz o tym, czy w państwie mamy do czynienia ze społeczeństwem jako organizmem, czy ze zatowarowaną i zuniformizowaną masą jednostek zarządzanych przez autorytarną siłę. Warto przypomnieć, że jak pisał Platon: „Przejście od demokracji do tyranii jest procesem indywidualnej i społecznej dezintegracji”⁴. Rolą prawa będącego egzemplifikacją umowy społecznej w demokratycznym państwie prawnym jest zapewnienie rozsądnej pewności i trwałości stosunków prawnych. Jak to ujmuje T. Zieliński, prawo ma zawsze jakieś cele homeostatyczne, służy zachowaniu w równowadze określonego stanu społecznego⁵. Takie pojmowanie zaufania w ścisłych relacjach między jednostką a państwem ma związek z respektowaniem przez organy państwa zasady ochrony praw słusznie nabytych.

Problem ochrony praw nabytych jest, jak pisze T. Zieliński, zagadnieniem fundamentalnym z punktu widzenia ideologii państwa prawnego. Jedną bowiem z podstawowych wartości porządku normatywnego jest w takim państwie bezpieczeństwo polegające m.in. na pewności, że prawa podmiotowe uzyskane zgodnie z przepisami ustawy i zasadami słuszności, a także tzw. oczekiwania prawne (ekspektatywy) nie zostaną w sposób niespodziewany i bez uzasadnionej racji przez prawodawcę zniesione lub ograniczone⁶.

Podobnie M. Wyrzykowski, komentując orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego zapadłe w przedmiocie kwestii ochrony praw nabytych, zauważa, że w orzecznictwie TK z punktu widzenia aksjologicznego zasada ta stanowi podstawę bezpieczeństwa prawnego obywateli oraz wiarygodności państwa i jego organów w stosunkach z obywatelami, których zaufanie jest warunkiem skuteczności wykonywania władzy państwowej. Ochrona praw obywateli jest zadaniem państwa, a zarazem podstawą ładu w państwie prawa. Respektowanie tej zasady ma podstawowe znaczenie dla stanu świadomości prawnej obywateli, którzy w sytuacji odebrania przyznanych im uprawnień tracą szacunek dla samej idei prawa, nie znajdując w ustawach niezawodnego źródła swoich praw⁷.

³ M. Wyrzykowski, *Zasada demokratycznego państwa prawnego*, [w:] W. Sokolewicz (red.), *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, Warszawa 1998, s. 83.

⁴ Cyt. [za:] J. Jeżewski, *Idea demokracji w przekształceniach ustrojowych samorządu terytorialnego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2015, Rok LXXVII, z. 3, s. 73.

⁵ T. Zieliński, *Ochrona praw nabytych – zasada państwa prawnego*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 3, s. 11.

⁶ *Ibidem*, s. 5

⁷ M. Wyrzykowski, *op. cit.*, s. 83.

Niekwestionowane obecnie w literaturze jest założenie koncepcji względnej ochrony praw słusznie nabytych, co wiąże się z zakresem działania klauzuli *rebus sic stantibus*. Niemniej, jak to słusznie zauważa M. Wyrzykowski, zasada ta obejmuje ochronę wszystkich praw – chodzi tu więc zarówno o prawa podmiotowe prywatne, jak i publiczne, są to prawa nabyte *in abstracto* – z mocy obowiązującego prawa i *in concreto* – w drodze konkretnych decyzji stosowania prawa⁸. Spójną linię orzecniczą i niekwestionowany wpływ na doktrynalnych ustalenia w tym przedmiocie miał wyrok Sądu Najwyższego, gdzie sąd stwierdził, że zasada zaufania w stosunkach między obywatelem a państwem wyraża się m.in. w takim stanowieniu i stosowaniu prawa, by nie stawało się ono swoistą pułapką dla obywatela i aby mógł on układać swoje sprawy w zaufaniu, iż nie naraża się na prawne skutki, których nie mógł przewidzieć w momencie podejmowania decyzji i działań⁹. W tym samym roku Sąd Najwyższy orzekł także, że w praworządnym państwie obywatel powinien być w stanie przewidzieć prawne rezultaty działań i zachowań, a także móc się do nich rozsądnie przygotować. Powinien zatem również dysponować pewnością, iż jego działania podejmowane pod rządami obowiązującego prawa i wszelkie związane z nimi następstwa będą także i później uznane przez porządek prawny¹⁰. Stabilność prawa jest więc warunkiem stabilności pozycji jednostki w państwie i jak zauważa A. Błaś, zmiany prawa powszechnie obowiązującego przyznającego jednostce określone prawa podmiotowe są w demokratycznym państwie prawnym wyjątkiem, a nie zasadą. Autor pisze o fundamentalnym dla demokratycznego państwa prawnego znaczeniu konstytucyjnego określenia praw podmiotowych jednostki, czego konsekwencją jest to, że zmiany, np. co do zakresu korzystania z tych praw przez jednostkę, nie mogą prowadzić do erozji, do systematycznego podmywania konstytucyjnego państwa prawnego. Zdaniem autora prawa podmiotowe określone w konstytucji są takim właśnie fundamentem państwa prawnego¹¹.

Zaufanie ma ścisły związek z pojmowaniem państwa jako dobra wspólnego. Co oznacza m.in. zagwarantowanie mechanizmów antydyskryminacyjnych i zapewniających inkluzję społeczną. Jednostka w demokratycznym państwie prawnym ma prawo oczekiwać od władz publicznych, że jej odmiennosc od wzorca społecznego akceptowanego przez osoby sprawujące funkcje w organach władz publicznych nie spowoduje niesprawiedliwionego traktowania, jeżeli chodzi o realizację ich praw czy też zaspokajanie ich życiowych potrzeb. Ma prawo oczekiwać także, że władze publiczne będą o tyle restryktywne, że prawo zagwarantuje pozostawienie jednostce swobodnego

⁸ *Ibidem*, s. 85

⁹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 1991 r., I PRN 1/91, OSNC 1992, nr 11, poz. 207.

¹⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 1991 r., I PRN 34/91, LEX nr 10905.

¹¹ A. Błaś, *Czynniki niepewności sytuacji prawnej jednostki w prawie administracyjnym*, [w:] A. Błaś (red.), *Niepewność sytuacji prawnej jednostki w prawie administracyjnym*, Warszawa 2014, s. 47.

wyboru co do istotnych dla niej kwestii w życiu społecznym. Oznacza to m.in. zakaz uniformizacji jednostek w państwie, co może dotyczyć m.in. nienarzucania jednostkom określonego sposobu postępowania legitymizowanego jakąś ideologią lub względami religijnymi. Demokratyczne państwo prawne powinno więc oznaczać także standard anty-uniformizmu w relacjach między jednostką a organami władzy publicznej.

3. Inkluzywność i pluralizm

Antyuniformizm państwa możliwy jest jedynie w sytuacji, gdy naturalna różnorodność jednostek w państwie gwarantowana jest prawnie, na poziomie konstytucyjnych regulacji zapewniających nienaruszalność praw i wolności człowieka w tym sensie, że są one ściśle związane z ustrojem państwa. Gwarantowany prawnie pluralizm jest zasadniczą gwarancją rzeczywistego funkcjonowania demokratycznego państwa prawnego i jego swoistej „odporności”, na zagrożenia dla demokracji, jakie stwarzać może sama demokracja. Jak pisze J. Jeżewski, brak konstytucyjnych gwarancji ochrony praw jednostki i mniejszości przed interesami i namiętnościami większości może prowadzić do sytuacji, gdy „chwilowa większość może unieważnić prawa”¹².

Jak pisze ponadto J. Jeżewski, demokracja przedstawicielska opiera się na przeświadczeniu, że wybrani przedstawiciele ludu będą lepiej rozumieć i chronić interes ogólny niż sami obywatele, pod tym wszakże warunkiem, że będzie to przedstawiciel narodu, a nie wyłącznie swoich wyborców. Autor jest słusznego zdania, że mandat powinien być sprawowany bez żadnych warunków narzucanych interesami partykularnymi¹³. T. Zieliński, pisząc na początku okresu przekształceń ustrojowych w Polsce o zasadzie praw słuszenie nabytych, w kontekście założenia, że jednym z podstawowych wymagań państwa prawnego jest przestrzeganie zasady *pacta sunt servanda* oraz, że prawa ustanawiane w wyniku umowy społecznej – mocą kontraktu tożsamego z wolą powszechną – nie mogą być *ad nutum* cofane, konstatował ówczesnie, że ten kierunek myślenia zwiastuje odwrót od marksistowskiego pojmowania prawa jako dyktatu grupy rządzącej dysponującej swobodą w nadawaniu i znoszeniu praw¹⁴. Stanowienie prawa „legitymizowane” wolą partykularnej grupy wyborców, a nie społecznym dobrem powszechnym, czy też dobrem ogólnym lub też stanowienie go w imieniu partyjnych celów jest to powrót do marksistowskiego pojmowania celów i funkcji prawa.

Konieczne jest ponadto zapewnienie partycypacji jednostek w procesach stanowienia i stosowania prawa, co należy traktować jako okazję do bezpośredniej artykulacji

¹² J. Jeżewski, *op. cit.*, s. 73.

¹³ *Ibidem*, s. 72.

¹⁴ T. Zieliński, *op. cit.*, s. 9.

stanowiska obywateli dotyczącego treści prawa lub jego interpretacji. Inkluzywność oznacza także włączenie jednostek w ustalanie rozstrzygnięć, konfliktów, których są one stroną – poprzez szeroki udział w rozwiązywaniu tych konfliktów tzw. alternatywnych metod rozwiązywania sporów – arbitrażu, koncyliacji i mediacji. Faktyczne włączenie obywateli w procedury stania i stosowania prawa, należy oceniać jako gwarancję pewności ich sytuacji w myśli zasady „nic o nas bez nas”. Dyrektywne decydowanie o czyjejs sytuacji i autorytatywne rozstrzygnięcie o czyjs prawach – dopuszczalne także w demokratycznym państwie prawnym, osłabia jednak pewność sytuacji tej jednostki. Działania takie mają bowiem za podstawę subiektywne odczucia i poglądy osób, które stanowią przepisy na rzecz innych ludzi lub wykonując prawo, działają z punktu widzenia własnego – warunkowanego etnocentrycznie – oglądu cudzych spraw. Ujmując rzecz prosto, aby działać w czyimś interesie lub na rzecz czyjegoś dobra, należy zapytać go o zdanie.

4. Lojalność

Pewność sytuacji prawnej jednostki w demokratycznym państwie prawnym podlega swoistemu testowaniu w praktyce stanowienia i stosowania przepisów kształtujących sytuację prawną jednostki w państwie. Zaufanie do państwa jest odzwierciedleniem faktycznego standardu relacji państwo – obywatele, który można określić jako lojalność państwa wobec obywateli. Lojalność państwa wobec obywatela jest właśnie gwarantem pewności jego sytuacji, co należy interpretować z perspektywy obowiązku zapewnienia obywatelowi w państwie bezpieczeństwa prawnego, zabezpieczenia socjalnego oraz bezpieczeństwa ekonomicznego – rozumianego jako respektowanie przez prawodawcę i organy wykonawcze słusznie nabytych praw o wymiarze ekonomicznym.

Jeżeli chodzi o kwestię bezpieczeństwa obywatela w kontekście stanowienia prawa, Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że wynikająca z art. 2 Konstytucji zasada państwa prawnego nie dopuszcza takiej wykładni przepisów, która doprowadza do pozbawienia strony ochrony prawnej. Z tej zasady płynie obowiązek lojalności państwa wobec obywatela, co wyraża się w obowiązku tworzenia takich norm, które zapewniają obywatelowi bezpieczeństwo prawne, szczególnie wtedy, gdy dochodzi do zmiany przepisów kształtujących jego sytuację prawną¹⁵.

Gdy zaś chodzi o wykonanie prawa, bezpieczeństwo obywatela w kontekście zasady lojalności państwa do niego nabiera szczególnego wymiaru w kontekście oceny działań organów władzy wykonawczej w sferze zobowiązań publicznoprawnych jednostki. Orzecznictwo odnoszące się do tej kwestii traktuje zasadę lojalności obywatela do państwa jako filar

¹⁵ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 11 września 2014 r., III CZP 57/14, OSNC 2015, nr 6, poz. 69.

praworządności. I tak w wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 14 lutego 1992 r.¹⁶ sąd stanął na stanowisku, że nie jest do pogodzenia z założeniami państwa prawnego – w tym z zasadą lojalności państwa wobec obywateli, zasadą jawności prawa oraz zasadą zaufania do prawa i pewności prawa – przenoszenie na podatnika skutków zaniedbań i nieprawidłowości ze strony prawodawcy lub organów administracji państwowej. Podobnie ten sam sąd stwierdził w wyroku z dnia 14 maja 1993 r.¹⁷ W orzecznictwie zasada lojalności państwa wobec obywateli ujmowana jest też w skali lokalnej, np. w wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 28 marca 2012 r.¹⁸ sąd stwierdził, że w rozstrzyganej sprawie zasada lojalności państwa może być rozumiana jako zasada lojalności organów samorządu terytorialnego wobec mieszkańców danej społeczności, co uzasadnił tym, że zgodnie z art. 16 ust. 2 zdanie pierwsze Konstytucji RP samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej.

5. Model

Pewność sytuacji jednostki w demokratycznym państwie prawnym, rozumiana jako jej bezpieczeństwo prawne i możliwość przewodzenia przez nią skutków jej decyzji, możliwa jest w warunkach spełniania przez państwo pewnych modelowych założeń.

Aksjologiczną podstawą tego modelu jest zasada zaufania obywateli do państwa jako reguła wyznaczająca standard relacji organów władz publicznych z jednostką i ściśle z nią związana, a czasem utożsamiana – zasada lojalności państwa wobec obywateli. Model ten obejmuje także faktyczne funkcjonowanie niekwestionowanych elementów demokratycznego państwa prawnego, czyli trójpodziału władz, zasady praworządności, kontroli sądowej działań władz publicznych i odpowiedzialności prawnej organów władz publicznych za podejmowane działania¹⁹.

Prawo w państwie realizującym taki model powinno zawierać też materialne i formalne gwarancje pluralizmu społecznego i gospodarczego oraz zapewniona powinna zostać stabilność sytuacji prawnej obywateli w wymiarze ekonomicznym i jeżeli chodzi o sprawy zabezpieczenia socjalnego. Niezbędnym elementem tego modelu jest też zagwarantowana prawnie i faktycznie nieblokowana partycypacja społeczna w sprawowaniu władzy – na poziomie stanowienia prawa, jego wykonania, a także w wymiarze sprawiedliwości, np. poprzez umożliwienia konsensualnych form rozwiązywania konfliktów zawisłych przed sądem

¹⁶ III SA 1200/91, LEX nr 821089.

¹⁷ III SA 2231/92, LEX nr 62008.

¹⁸ I SA/Kr 1539/11, LEX nr 1137012.

¹⁹ O elementach tych prof. Adam Błaś pisze w kontekście istoty administracji publicznej w państwie prawa. A. Błaś, *Administracja publiczna w państwie prawa*, [w:] J. Boć (red.), *Nauka administracji*, Wrocław 2013, s. 40–44.

w drodze mediacji. Wreszcie, konieczne jest odseparowanie sfery wykonawczej i wymiaru sprawiedliwości od wpływów politycznych, na co niewątpliwie wpływ powinny mieć transparentne procesy rekrutacji uwzględniające kryteria merytoryczne. W ramach władzy wykonawczej spełnienie postulatu trwałości, apolityczności i fachowości kadr umożliwia zatrudnienie pracowników i urzędników w ramach instytucji służby cywilnej.

Pewność sytuacji prawnej obywatela w demokratycznym państwie prawnym czy też jego bezpieczeństwo prawne jest zarówno skutkiem, jak i gwarantem jego silnej pozycji i swoistej autonomii wobec organów państwa. Daje obywatelowi „równą siłę negocjacyjną” – *equal bargaining power* – o której piszą E. Łętowska i K. Pawłowski, wskazując oczywisty fakt, że strona – ta pozbawiona autonomii – zawiera wprawdzie umowę, bo inaczej nie może zrealizować swych witalnych potrzeb, ale musi ulec woli silniejszego partnera²⁰. Dla kwestii oceny bezpieczeństwa prawnego obywatela nie ma większego znaczenia, czy autonomia i pewność jego pozycji prawnej zostanie zagrożona tyranią większości czy tyranią głośniejszej mniejszości. Ostatnią deską ratunku – pozwalającą zachować obywatelowi „jego” państwo jako wspólną „dla wszystkich, z którymi koegzystuje” wartość – jest konstytucja. Jej stosowanie w licznych, jednostkowych procesach wykonywania prawa przez administrację i stosowanie jej w „codziennych” aktach wymiaru sprawiedliwości i rozstrzygania konfliktów przed sądem, a także w procesach stania się prawa przez parlament, daje szansę na zachowanie podmiotowości. Gdy tego zabraknie, gdzie pójdzie obywatel? Nigdzie. Nie będzie obywatelem – zostanie uprzedmiotowiony.

The certainty of legal status the individual in the democratic state of law

Abstract

The standard of legal security that an individual is provided within a state appears to essentially turn on the certainty of his or her legal status. Therefore, where the public governance bodies operate in the reality ruled by the principle of the separation of the three powers it is their responsibility not to extend the range of the power vested in each of them individually or promote an instrumentalisation of law. One of the axiological foundations of the democratic state of law is that of the state respecting its citizens, which results in the actual use of consultation instruments, participatory instruments and consensual instruments – inclusive of mediation, in the making and enforcing of the laws. In addition to the basic characteristics shared by the model of the democratic state of law and the model founded on the correct standard of legal security (the certainty of one's status) enjoyed by an individual within the state, the latter comprises a range of other elements: material and formal guarantees of social and economic pluralism; legal guarantees of the stability of the citizens' legal status in the economic context; and normative and factual instruments which enable to keep the executive sphere and the judiciary apart from political influences.

Keywords

democracy state of law, reliability of a legally established order, participation, authority.

²⁰ E. Łętowska, K. Pawłowski, *O operze i o prawie*, Warszawa 2014, s. 139.

Wykaz literatury

- Błaś A., *Administracja publiczna w państwie prawa*, [w:] J. Boć (red.), *Nauka administracji*, Wrocław 2013
- Błaś A., *Czynniki niepewności sytuacji prawnej jednostki w prawie administracyjnym*, [w:] Błaś A. (red.), *Niepewność sytuacji prawnej jednostki w prawie administracyjnym*, Warszawa 2014
- Błaś A., *Współczesne problemy prawa administracyjnego i nauki administracji*, [w:] J. Supernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław 2009
- Jeżewski J., *Idea demokracji w przekształceniach ustrojowych samorządu terytorialnego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 2015, Rok LXXVII, z. 3
- Łętowska E., Pawłowski K., *O operze i o prawie*, Warszawa 2014
- Wróblewski J., *Z zagadnień pojęcia i ideologii demokratycznego państwa prawnego (analiza teoretyczna)*, „Państwo i Prawo” 1990, z.6
- Wyrzykowski M., *Zasada demokratycznego państwa prawnego*, [w:] W. Sokolewicz (red.), *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, Warszawa 1998
- Zieliński T., *Ochrona praw nabytych – zasada państwa prawnego*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 3

